

*Оксана Таранон
(Переяслав-Хмельницький)*

ДЕФОРМАЦІЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ В 1930-ТІ РР.: ВТРАТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті висвітлено процес деформації моральних цінностей і духовних основ національного життя в Україні в 1930-ті рр., як засіб знищення української нації, перетворення її в деформовану безлику масу. Масштабне насильство і терор зумовили глибокі ментальні травми українського суспільства, що надовго заглушили державотворчі прагнення, підірвали моральні основи нації, її життєтворчу енергію.

До більш глибокого осмислення соціокультурних та психоемоційних наслідків Голодомору та масового терору проти українців в моїх наукових пошуках і викладацькій роботі дав поштовх доктор історичних наук, професор Ярослав Олександрович Потапенко, пам'яті котрого присвячую дану статтю.

Ключові слова: цінності, українська нація, партійне керівництво, деморалізація, бюрократизація, пристосуванство.

На наше переконання, морально-етичні, націєформуючі та державотворчі проблеми, з якими зіткнулося українське суспільство на сучасному етапі боротьби за власну державність, закладалися в радянський період. Знищення морально-духовних основ української нації, котре відбулося в 1930-ті рр., а далі в дещо менших масштабах не припинялося до кінця існування Радянського Союзу, зумовило глибокий посттравматичний синдром, котрий буде відчуватися, на жаль, ще багато десятиліть.

Перша половина ХХ ст. в житті українського суспільства виявилася вкрай трагічною, наповненою насильством і знеціненням людського життя, а відповідно і духовних цінностей, – Перша світова війна, революція, поразка національно-визвольних змагань і силове захоплення влади більшовиками, перший штучний голод 1921-1923 рр. в Україні, Голодомор, репресії і терор 1930-х рр. Довготривале фізичне та духовне насильство над мільйонами людей, штучне насадження чужої ідеології і культури, девальвація моралі не лише надовго заглушили державотворчі прагнення українців, але й до невпізнання змінили «обличчя» титульної нації.

Трагічним переломом в історії українців став Геноцид 1932-1933 рр., котрий зумовив глибокі психологічні травми в суспільстві. Одним із перших, хто дав поштовх до осмислення глибоких соціокультурних та психоемоційних наслідків Голодомору та масового терору проти українців в моїх наукових пошуках і викладацькій роботі, був доктор історичних наук, професор Ярослав Олександрович Потапенко, котрий постійно акцентував увагу, що українці – це постколоніальна, постгеноцидна і посттоталітарна нація, наголошував на потребі популяризації правди про голод та його наслідків для ментальності українців. В одній із своїх публікацій з окресленої теми Я. Потапенко зазначив: «Коли катастрофи масштабу Голодомору не осмислюються на рівні «політики пам'яті», не вписуються в глобальний контекст, а залишаються прерогативою вузько академічних дебатів і обговорень, – їх деструктивний для нації спадок боягузливо витісняється на маргінеси свідомості, а це призводить тільки до посилення посттравматичного синдрому, його непередбачуваних і спонтанних рецидивів у моменти «біфуркаційних розривів»» [1].

До ментальних та психосоціальних наслідків Голодомору, які суттєво впливають на моральне, соціальне і політичне буття українців, професор Я. Потапенко відносив «байдужість до власної історії, світоглядну дезорієнтованість, ціннісну невизначеність, ксенофобські (зокрема антисемітські) настрої значної частини суспільства, страх перед владою, хронічну недовіру до держави й толерування спробам «вкрасти» у неї», звичку сприймати несправедливість з боку влади як «норму» [1]. «Травма, завдана більшовизмом «національному тілу», спричинила формування психології невпевненості українського характеру, стала головною перешкодою його психорозвитку, спровокувала перехід національного характеру на нижчий щабель», – влучно констатував дослідник [1].

Погодимось із твердженням співробітника Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України В.С. Щербакова, що: «Більшість населення України відноситься до етносу з перерваними культурними традиціями, внаслідок чого сформувалося легковажне, безвідповідальне ставлення

до ментальної сфери, втрачені культура мислення та саморегуляція на ментальному психоенергетичному рівні. Здебільшого люди вважають, що вони «думають», насправді ж їм «думається під впливом стимулів із зовнішнього і «внутрішнього» середовища» [12, с. 298]. Ментальність дослідник розглядає як звичний спосіб здійснення контекстової орієнтації на основі індивідуума, а розвиток ментальності, як вміння осмислювати, розуміти, здогадуватися про значення та смисл мовних та наочно-образних феноменів, реалізацію здатності об'єднувати розрізнені елементи у цілісний ментально-почуттєвий образ, поступове просування від інтелектуального формулювання до інтуїтивного почуттєвого знання. Завдання ментальної активності полягає в реалізації процесу самоусвідомлення та самовиховання особистості [12, с. 296-297].

Втрата ідентичності та спільних цінностей внаслідок Геноциду 1932-1933 рр., розрив культурної та інтелектуальної наступності, занепад онтологічних категорій часу, об'єктивності, правди, добра і зла, моральності, віри, гідності, історичної пам'яті зумовили витворення нового типу людини – «сталіноїда» (термін Ж. Ніва), «паталогічно байдужого до долі нації, брутально-агресивного й морально непевного, охопленого пристрастю до викриття «ворогів народу», аби порятувати власне життя», – указував Ярослав Потапенко на основі аналізу напрацювань сучасної вітчизняної та зарубіжної історіографії, психології, соціології, філософії [2, с.113].

Закарбовані психотравми внаслідок тривалого масштабного терору, зумовили низький рівень самореалізації українського суспільства, масове збайдужіння населення не лише до чужого горя, але й до власного життя. Це уможливило прихід до влади у центрі і на місцях людей з низьким рівнем моралі, освіти і культури, для котрих комсомольський чи партійний квиток ставав перепусткою до «нового» забезпеченого життя, давав можливість паразитувати на дармовій рабській праці тисяч робітників і селян.

Духовне спустошення і деморалізація стали характерною ознакою партійної бюрократії Радянської України 1930-х рр., остання ж, в свою чергу, формувала моральні/аморальні стереотипи поведінки пересічних громадян. Низка судових справ і партійних розслідувань, котрі відбувалися в 1936-1937 рр. стосовно зловживань партійних керівників середнього та низового рівня в період 1932-1936 рр., дають підстави стверджувати, що при владі опинилися здеморалізовані, звироднілі елементи, котрим новостворена система дала можливість пристосуватися і чийми руками вище партійне керівництво проводило терор проти населення країни. За бездумне (переважно аморальне) виконання каральних функцій над робітниками і селянами, дана когорта діячів одержувала певні привілеї та право безкарного грабування власних односельчан, підлеглих, колег тощо. Далі з'являлася спокуса використання у власних інтересах державних коштів, котрою і почали широко користуватися голови сільрад, колгоспів, МТС, керівники районів, областей, радянських і партійних організацій.

На середину 1930-х рр. корупція досягла загальнореспубліканського та загальносоюзного рівня. Так, секретні матеріали ревізійних комісій до ЦК КП(б)У в 1936 р. повідомляли про розбазарювання і пряме розкрадання коштів, що відбувалося в Раді Профспілки України «протягом кількох років у самих широких розмірах, досить багаточисельною групою робітників абсолютно відкрито, головним чином в бюро соцстраху і управлінні будинками відпочинку УРПС», Будвідділі [9, арк. 1, 3]. Навмисна безгосподарність і хаос у звітній документації давали можливість привласнювати величезні суми грошей, котрі йшли на придбання, оплату та ремонт квартир, різні премії і допомоги, покращення харчування та безкоштовні обіди, проїзд в транспорті та інше. Так, голодоморного 1933 р. бюро соцстраху через співробітників переводило в готівку великі суми, які розкрадалися і привласнювалися різними посадовими особами, скажімо на початку року було придбано два злоті годинники на преміювання, які очевидно були привласнені [9, арк. 12, 8, 4]. Загалом мова йшла про вкрадені за період 1933-1935 рр. і незаконно витрачені партійними чиновниками на чолі з членом ЦК ВКП(б) 4 млн. руб., що належали органам соціального страхування [9, арк. 17]. Великі суми присвоювалися від незаконного продажу путівок. Їх реалізовували в різних містах України, навіть у Москві, частину роздавали знайомим, утриманкам і проституткам [9, арк. 20-21].

Показово і дуже характерно для радянської системи, що внаслідок розкриття злочинної діяльності в вищих ешелонах соцстраху та профспілок України, були притягнуті до суду 19 осіб (фактично виконавці), організаторів і вищих керівників перевели на інші роботи [9, арк. 21-22]. Матеріали офіційних перевірок показують формальне ставлення до корупції в союзних органах, про неї всі знали, робили певний вигляд боротьби, подавали окремі сигнали в вищі інстанції і

на цьому все закінчувалося. Комісія, прислана Всесоюзною Центральною Радою Профспілок (ВЦРПС) в 1935 р. «не виявила жодних зловживань» в управлінні будинками відпочинку і санаторіями України. Більше того, окремі бюро ВЦРПС самі незаконно купували путівки в українських структурах [9, арк. 22], тому можемо стверджувати про загальносоюзні масштаби корупційних зловживань, в усякому разі, відсутність прозорих засобів контролю давала можливість встановлювати тіньові схеми діяльності в усіх сферах господарчо-економічної діяльності.

У постголодоморній Україні, коли продовжувала збільшуватися кількість сиріт, яких не вміщували наявні дитячі будинки, коли тисячі безпритульних дітей українських селян жебракували, напівголодні і напівроздягнуті зазнавали наруги і ганьби по дитячих будинках, колгоспах і радгоспах, мільйони рублів безкарно розкрадалися керівниками радянських структур і витрачалися на посилене харчування, пияцтво, розпусту, купівлю предметів розкоші – золотих годинників, пальт і дорогих тканин закордонного виробництва тощо [9, арк. 4, 49]. Скажімо, буденний обід «всеукраїнського старости» Г. Петровського взимку 1934 р. включав курятину, суп, огірки, помідори та ікру [7, арк. 3]. Матеріали по вбивстві Голови ЦК союзу робітників залізних доріг Півдня т. Володіна, застреленого дружиною на ґрунті ревнощів в 1936 р., привідкривають завісу приватного життя радянського партійного чиновника: наявність домашньої прислуги, подвійне життя з двома дружинами, «вільні» стосунки та інтриги, писання анонімок на власного чоловіка через ревнощі і сімейні негаразди [10, арк. 5-20, 34-36].

Пияцтво, крадіжка, аморальність і сквернослов'я стали досить поширеним явищем в радянських установах і організаціях, навіть закладах освіти. Про умови моральної деградації сільського вчителства в період радянської практики розколу села ще в 1930 р. зазначалося в офіційних зведеннях Всеукраїнської спілки робітників освіти: «Ще тяжчі умови жінки-вчительки, а коли вона має нещастя бути молодою й вродливою, то іноді її доводять до крайньої розпусти. Чомусь то всі на селі вважають за своє право і навіть обов'язок стежити за поведінкою такої вчительки, втручатись в її особисте життя, залицятись до неї, не мавши від неї співчуття на свої домагання, застосовують відповідних оргвисновків» [5, арк.].

По-суті, стан шкільної освіти і морально-професійний рівень вчителів красномовно свідчать, у чийх руках у 1930-ті рр. опинилося виховання підростаючого покоління. Уже в 1920-ті рр. склалася сумна ситуація, коли на педагогічну роботу, особливо в селі, йшли некваліфіковані, часто малограмотні спеціалісти. Так, дані перевірки політичного стану сільських вчителів за 1926-27 н. р. показали незадовільний професійний стан багатьох освітян, низький рівень абітурієнтів педагогічних закладів, куди потрапляли «менш підготовлені і менш здібні учні, забраковані в інших ВУЗах» [4, арк. 10]. Крім того, руками вчителів радянська влада намагалася вирішувати всі заходи соціалістичної реконструкції села, втягуючи їх до численних громадських кампаній [4, арк. 21-22], зробивши з вчителя, за висловом О. Довженка, замість прикладу для наслідування («серце і сумління села») «безправного попихача будь-якого голови колгоспу, будь-якого дядька» [3, арк. 51].

Масові чистки і цькування зумовили хвилю самогубств серед освітян. На їх місце приходили комсомольські висуванці і пристосуванці з низьким професійним рівнем і ще гіршим рівнем моралі. У квітні 1935 р. Народний Комісар внутрішніх справ УСРР В. Балицький у спеціальному зведенні до ЦК КП(б)У про антирадянські настрої серед учнів сільських шкіл, крім іншого указував на катастрофічно низький рівень і авторитет комсомольського активу в школах. Більше того, по різних областях констатувалися прояви аморальності і крайньої розпущеності окремих шкільних працівників. Не будемо зупинятися на поширеній практиці биття дітей вчителями й персоналом шкіл, що стало майже нормою, особливо в селах. Серед проявів аморальності в шкільних закладах указувалися: факти розпусти прямо в шкільних закладах комсомольців-масовиків, піонеркерівників, про що знали школярі (АМСРР, Харківська обл.); вживання нецензурної лексики стосовно учнів (АМСРР); гра в азартні ігри з учнями (Київська обл.); пияцтво і навіть виготовлення самогону в шкільних майстернях (Київська обл.) [8, арк. 28-29, 34]. У Київській обл. зафіксовано факт побиття учнів вчителями-комсомольцями, «які в присутності учнів опрацювалися із вікна вчительської кімнати» [8, арк. 31]. Звичним явищем стали склоки по шкільних колективах за активної участі комсомольсько-піонерського активу [8, арк. 30, 32].

На фоні аморальності, лицемірного роздвоєння між гаслами і справами зростали антирадянські настрої, котрі виражалися в проявах зневаги до партійних вождів, поширенні

німецької свастики тощо. Катастрофічними темпами росла криміналізація дітей [8, арк.6]. Не даремно, український кінематограф О. Довженко у своєму щоденниковому записі за 1942 р. серед першої і найголовнішої причини труднощів періоду окупації – «перебільшених утрат, хаосу, слабкодухості та іншого, ...що робить нашу перемогу багато-багато дорожчою, ніж це могло бути» – указував «жалюгідне становище учителя» і «хибну систему виховання» [3, с. 50]. Констатуючи поширення серед молоді неуцтва, безхарактерності, безвідповідальності, нехлюйства, митець із болем зазначав: «Скучно і трудно, і сумно від нашої невихованості. Глибоко переконаний, що це є одна з причин, чому у нас так багато зрад і одружень наших дівчат з німцями. Обов'язково треба вивчити і простежити цей прикрий соціальний факт. Що зробило з жінкою наше модерне вільне виховання дівчаток у піджаках [...] і без коси» [3, с. 51]. Перервана традиційна система виховання, моральне спустошення, ціннісна дезорієнтація в умовах масштабного насильства зумовили масову маргіналізацію суспільства і молоді зокрема, що досить точно підмічено українським митцем. Масові дезертирства з лав Червоної армії і поразки початкового періоду війни не в останню чергу пояснюються небажанням воювати за радянську владу з її псевдоцінностями, моральною розхитаністю значної частини суспільства, травмованого небаченим насильством, бездієвністю молоді, котра виховувалася в умовах лицемірства і подвійних стандартів.

Було нівельовано традиційну цінність праці, що породило поширення бюрократії, пристосуванства. Серед населення утверджувався стереотип, що живе лише партійне керівництво, інші – виживають. Основу українського менталітету складала цінність приватної власності і особистої свободи, укорінена з часів козацтва, котру повністю не вдалося знищити російській імперській системі. Радянська влада ліквідувала приватну власність і почала агресивний наступ на приватновласницький світогляд українства. Робилося це брутальними методами розколу суспільства – засобами протиставлення інтересів, нацьковування однієї частини соціуму на іншу, стимулювання заздрості та соціально-класової ненависті. Намагаючись використати вчителів і незаможників у боротьбі проти куркуля і середняка (за знищення приватновласницької психології), влада зацікавлювала їх певними пільгами і матеріальними дивідендами. Так, у матеріалах обстеження становища на селі 1931 р. указувалося, що надані пільги відіграли провідну роль по залученню бідняцько-середняцьких господарств в колгоспи, тому їх ставлення до радянської влади було більш поблажливим. З іншого боку, кампанійські заходи на селі досить тверезо оцінювалися значною частиною бідноти, котра заявляла, що до неї звертаються лише тоді, «коли туго» [6, арк. 5, 6]. Більшість неколективізованих бідняків і батраків розцінювали колгоспи як «колишню панщину», виступали проти планів хлібозаготівель, а посилення соціальної напруги, адміністративного тиску та злигоднів зумовлювали їх пасивність і збайдужіння: «їх настрої кепські, багато з них у вищій мірі байдуже ставляться, навіть до своїх насущних потреб, сидять без хліба, без одягу і т.д.» [6, арк. 3, 4].

У період суцільної колективізації відмічалася падіння активності комітетів незаможних селян (КНС). Архівні документи дають підстави стверджувати, що в умовах надання пільг членство цих організацій росло, а коли почався соціальний пресинг, напруга в селі, погрози з боку середняків – почався занепад організацій, ухиляння від громадської роботи, часта заміна керівників (в окремих селах за 8 місяців змінилося 7 керівників КНС). «Організації КНС проявляють свою активність лише тоді, коли йде мова про надання різних пільг КНС і їх роль падає, коли мова йде про проведення різноманітних господарчо-політичних кампаній», – зазначалося в офіційному звіті Війтовецького району [6, арк. 7]. Це свідчить про суто утилітарний підхід до радянських заходів сільського активу, на який робилася ставка у боротьбі з куркулем.

З одного боку, бідняки, особливо актив, дійсно ставали опорою більшовицького режиму і це підтверджувалося в багатьох селах, з іншого – вони часто не бажали підтримувати силові заходи влади в боротьбі з односельцями, адміністративний натиск розколював суспільство. У звіті за 1931 р. говорилося: «Актив бідноти, що проявив себе під час весняної колективізації і розкуркулювання, виявився розпорошеним і поступово підпав під куркульський вплив. Абсолютно не випадковим, тому, являються багаточисельні випадки, коли біднота під час хлібозаготівель виступала на зборах з опором щодо виконання плану, а куркуль мовчав» [6, арк. 3]. Можемо припустити, що непоодинокі факти невдоволення бідноти радянськими заходами на селі не давали можливості цілковито опертися на бідняцько-середняцьке середовище в Україні, що стало ще одним із причин організації Голодомору.

Таким чином, відчуження землі від селян через масові репресії та терор голодом зумовили збайдужіння значної частини населення. Поширена в Україні багатомісячна практика благодійництва була повністю винищена в 1930-х рр. Зубожіле населення не мало можливості проявляти акти милосердя не лише до дорослого населення, але й до обездолених дітей, сиріт, кількість яких зростала. Документи дають жахливу інформацію про стан дітей і абсолютне збайдужіння дорослого населення до долі майбутнього покоління.

Донос і наклеп стали повсякденною практикою життя мільйонів українців, у першу чергу, зростаючих партійно-комсомольських організацій. Так архівні матеріали за 1937 р. містять чимало заяв, доповідних записок, листів, відписок офіційних органів, що свідчать про взаємні звинувачення різних працівників радянських, комсомольських органів з метою вигородити себе в умовах масштабних репресій, перекласти вину і підозру на інших, заяви і запити по них щодо зведення особистих рахунків [11, арк. 1-39]. Офіційні органи буквально «потопали» в цій «паперовій тяганині», котра тривала місяцями і, очевидно, виснажувала всі сторони, не давала можливості займатися реальними справами розбудови різних галузей народного господарства.

Звичним і вкрай трагічним явищем став наклеп через органи преси [11, арк. 25-28]. Не в останню чергу причиною таких дописів ставали «заздрість і злоба» [10, арк. 38]. Наслідки наклепів і доносів часто були трагічними. Гучного розголосу 1936 р. набуло самогубство безпартійного доцента Держуніверситету Дніпропетровська Нескучаєва внаслідок цькування комсомольським активом та відстаючими студентами, котрі через газету «облили брудом», звинуватили в контрреволюції, назвали «пошляком чесного радянського громадянина» [10, арк. 23]. Досить характерною була і реакція першого секретаря Дніпропетровського обкому М. Хатаєвича: «Із цього сумного факту необхідно зробити всі висновки. В першу чергу слід кріпко набити морду редакції «Зорі», щоб не порочили людей без серйозної перевірки» [10, арк. 33]. Доведення до самогубства через травлю з боку партійно-комсомольського активу ставало непоодиноким явищем у закладах культури і освіти [5, арк. 23, 24]. Фактична безкарність за наклеп і цькування розв'язувала руки аморальним елементам суспільства, яких частіше за все могли звільнити з роботи, «набивши морду», тому вони не цуралися будь-яких засобів вирішення власних проблем. Така практика зумовила хвилю самогубств через беззахисність і відчай.

Інші «жертви» наклепу починали довготривалу боротьбу за відстоювання «чесного імені радянського громадянина» всіма доступними засобами: клопотаннями, скаргами, зворотними звинуваченнями, анонімками чи тим же наклепом. Адже в умовах терору мова йшла не стільки про відстоювання власної гідності, як про елементарне виживання, адже життя звинуваченої чи офіційно оббреханої людини ставало вкрай проблематичним – безробіття, безгрош'я, суспільне відторгнення. Як зазначав один, виключений із лав ВЛКСМ, а далі і з роботи, діяч: «Коли люди чують слова ... «троцькізм» – вони навіть не хочуть розмовляти. Простіше не зв'язуватися...» і далі досить промовисто: «Зі мною говорили постільки, поскільки я зачіпав в своїх заявах ту чи іншу партійну особу. Моя ж особиста доля, доля безробітного, безпартійного Шолохова абсолютно нікого не цікавила» [11, арк. 35]. Отже, «вигородити» себе, означало вижити, вистояти, тому в хід ішли всі засоби впливу. Брудна тяганина, оприлюднення в заявах особистих, навіть інтимних сторін життя ставали нормою повсякденної практики. Жертвою доносу і наклепу міг стати будь-хто, а жахливі умови виживання нівелювали людяність, гідність, поняття честі і моралі. Такими брутальними методами творився новий тип радянської людини – «сталіноїда», головною цінністю якого слала цінність виживання і пристосуванства.

Крадіжки і зловживання місцевої влади зумовлювали настрої безнадії. Звиродніння влади породжувало жахливі факти наруги над масами населення, котре виявилось безправною жертвою. Наруга над особистістю стала буденним явищем українських селян. В умовах абсолютного безправ'я і напівголодного існування через непосильний податковий тиск, значна частина селян вдавалася до пасивного опору – несплати податків без подання скарг, інші ставали пасивними і байдужими до власного існування. Жертовність, співчутливість, благодійництво – як багатомісячні риси українства – були нівельовані жахливими умовами виживання, витіснені заздрістю, байдужістю, пасивністю і зневірою. Протягом 1930 р. офіційні органи фіксували зневіру, занепадництво, розчарування, велику кількість голодовок і самогубств серед вчителів [5, арк. 16, 32, 33]. Матеріали перевірок ВУК Робос становища вчителів того ж року засвідчують поширення своєрідного масового психозу серед освітян, втягнутих у ганебну боротьбу по розколу селянства, які зазнавали тиску, як з боку антирадянської громадськості на селі, так і з боку радянських органів влади [5, арк. 22].

Боротьба з антирадянськими проявами в 1930-і рр. зводилася не лише до арештів і терору, вона також носила характер театралізованого дійства, спрямованого на емоційно-психологічний вплив. Так, за зразком середньовічної інквізиції, прилюдно вогню піддавали церковні цінності при руйнуванні релігійних об'єктів, ідеологічно «шкідливу» літературу під час перевірок освітніх закладів. Ці дійства посилювали зневіру і відчай, а психологічний шок зумовлював фатальні наслідки. Показовим 1930 р. стало самогубство старого вчителя з м. Харкова, звинуваченого в збереженні шкідливої літератури: «Боклач бачив, як у Харкові на площі палили шкідливу літературу з відповідними плакатами й макетами на вчителів у футлярах. Все це певно вплинуло на Боклача й цей старий вчитель, що має 43 роки стажу, дочку-комуністку, сина комсомольця, підложив голову під потяг. Присутність численної кількості робітників (2 покоління учнів) на похоронах, засвідчили ставлення громадськості до цього вчителя» [5, арк. 28].

Відчуття абсолютного безправ'я і незахищеності зумовлювали патологічні зміни психіки багатьох громадян Радянської України. Розробляючи проблеми психосоматичного буття людини, Я. Потапенко наголошував: «Під впливом «історичних травм», «біфуркаційних розривів», втрати культурної ідентичності (таких як масовий терор, війна, революція, геноцид тощо) тілесність нації деформується, а стабільна структура соціуму зазнає кардинальних трансформацій, втрачає здатність до адекватного саморегулювання й набуває схильності до випадкових, нелінійних і хаотично-деструктивних змін (мутації). У подібній ситуації системна криза (політична, соціальна, світоглядна) у свідомості населення набуває есхатологічно-апокаліптичного характеру, формує відчуття перемоги «абсолютного зла», інфернальності й богозалишеності та психологію жертви» [2, с.113].

Таким чином, корупція і масові зловживання керівних кадрів різного рівня стали ознакою радянської партійно-корпоративної системи влади означеного періоду. Встановлення партійної бюрократії, її деморалізація зумовили духовне спустошення і зневіру суспільства. На фоні падіння професійно-морального рівня вчителів відбувалася маргіналізація та криміналізація молоді, поширення неучтва і безхарактерності. Нівелювання цінності праці призвело до поширення пристосуванства, викликали збайдужіння значної частини населення, його відсторонення від суспільних процесів. Донос і наклеп, як практика виживання в умовах пошуку ворогів і масових репресій, мали негативний емоційно-психологічний вплив, спричинили масову деградацію моральності суспільства. Безправ'я і незахищеність громадян в умовах перманентного масштабного насильства як над окремою особистістю, так і цілими класами, верствами населення викликали поширення самогубств, зумовили зневіру і пасивність однієї частини соціуму та моральну деградацію і пристосуванство іншої, спричинили зміну психологічного портрету нації загалом.

Руйнівні процеси ціннісної деградації, котрі продовжувалися і в наступні десятиліття радянської влади, мають трагічні наслідки для українського народу, прищеплена пасивність і страх й до сьогодні гальмують державотворчі процеси в Україні та уповільнюють створення громадянського суспільства. Лише усвідомлення глибоких психотравм і ментальних деформацій на рівні державних органів України, громадських організацій і суспільства загалом допоможе подолати сформовані історичні комплекси і фобії, виробити дієву психотерапію по відродженню основ української нації та формування громадянського суспільства із використанням демократичних основ, традиційно притаманних українцям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Потапенко Я.О. Залучення напрацювань психосоматичної аналітики до історичних досліджень Голодомору 1932-1933 рр. / О.Я. Потапенко // Гілея: науковий вісник: Зб. наук. праць. – К., 2012. – Вип. 58 (3). – С. 56-61. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2012_58/Gileya58/I10_doc.pdf.
2. Потапенко Я.О. Історичні дослідження травматичного психосоматичного досвіду як соціокультурного наслідку Голодомору 1932-1933 рр. /О.Я.Потапенко // Сіверянський літопис. – 2012. – № 1-2 (103-104). – С. 112-117. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2012_1-2_17.
3. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. / Наук. ред. А. Погрібний. – Кн. 2. – К., Видавництво «Рось», 1994. – 719 с.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2492, 145 арк.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3099, 49 арк.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4193, 66 арк.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6462, 105 арк.

8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, spr. 6642, 159 ark.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, spr. 7001, 58 ark.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, spr. 7004, 44 ark.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, spr. 7111, 39 ark.
12. Щербаков В.С. Розвиток ментальності учнів на основі формування онтологічних уявлень під час вивчення природничих дисциплін / В.С.Щербаков // Педагогіка ХХІ століття: орієнтири, цінності, перспективи: Матеріали науково-практичної педагогічної конференції [Редкол.: Х.В. Хачятурян (голова) та ін.]. – К., 2003. – С. 291-301.

REFERENCES

1. Potapenko Ya.O. Zaluchennia napratsiuvan psykhosomatychnoi analityky do istorychnykh doslidzhen Holodomoru 1932-1933 rr. / Ya.O. Potapenko // Hileia: naukovyi visnyk: Zb. Nauk. Prats. – K., 2012. – Vyp. 58 (3). – S. 56-61. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Gileya/2012_58/Gileya58/I10_doc.pdf
2. Potapenko Ya.O. Istorychni doslidzhennia travmatychnoho psykhosomatychnoho dosvidu yak sotsiokulturnoho naslidku Holodomoru 1932-1933 rr. / Ya.O.Potapenko // Siverianskyi litopys. – 2012. – № 1-2 (103-104). – S. 112-117. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sl_2012_1-2_17
3. Ukrainske slovo. Khrestomatiiia ukrainskoi literatury ta literaturnoi krytyky XX st. / Nauk. Red. A. Pohribnyi. – Kn. 2. – K., Vydavnytstvo «Ros», 1994. – 719 s.
4. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 2492, 145 ark.
5. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 3099, 49 ark.
6. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 4193, 66 ark.
7. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6462, 105 ark.
8. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6642, 159 ark.
9. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 7001, 58 ark.
10. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 7004, 44 ark.
11. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 7111, 39 ark.
12. Shcherbakov V.S. Rozvytok mentalnosti uchniv na osnovi formuvannia ontolohichnykh uiaflen pid chas vyvchennia pryrodnychykh dystsyplin / V.S.Shcherbakov // Pedahohika XXI stolittia: oriientyry, tsinnosti, perspektyvy: Materialy naukovo-praktychnoi pedahohichnoi konferentsii [Redkol.: Kh.V. Khachiaturian (holova) ta in.]. – K., 2003. – S. 291-301.

Тарапон О. Деформация моральных ценностей в Украине в 1930-е гг.: потеря национальной идентификации.

В статье освещен процесс деформации моральных ценностей и духовных оснований в Украине в 1930-е гг., как пособ уничтожения украинской нации, превращения ее в деформированную безликую массу. Массовое насилие и террор обусловили глубокие ментальные травмы украинского общества, которые надолго заглушили государственные стремления, подорвали моральные основы нации, ее жизнотворческую энергию.

К более глубокому осмыслению социокультурных и психоэмоциональных последствий Голодомора и массового террора против украинцев в моих научных поисках и преподавательской работе побудил доктор исторических наук, профессор Ярослав Александрович Потапенко, памяти которого посвящаю данную статью.

Ключевые слова: ценности, украинская ація, партийное руководство, деморализация, бюрократизация, приспособленчество.

Tarapon O. Deformation of moral values in Ukraine in the 1930s.: loss of national identity.

The article deals with the process of deformation moral values and spiritual foundations of national life in Ukraine in the 1930s. As a means of destruction of the Ukrainian nation, its transformation into a passive mass of deformed consciousness. Mass violence and terror caused deep mental trauma Ukrainian society, long stalled state-desire, undermined the moral foundations of the nation, its vitality.

For more in-depth understanding of the socio-cultural and psycho-emotional effects of famine and mass terror against Ukrainian in my academic pursuits and teaching gave rise Doctor of History, Professor Yaroslav Oleksandrovykh Potapenko, whose memory I dedicate this article.

Keywords: values, Ukrainian nation, the party leadership, demoralization, bureaucracy, opportunism.

Одержано 5.09.2016